

VARTANUŞ A. ÇERME: Dünyadaki tüm dillerin şiveleri ve yerel şiveleri (lehçeleri) vardır

Posted on 16/06/2016

Diller arasında en çok şiveye Hintçe sahiptir. O kadar karışık ve anlaşılmaz olan bu şiveler karşısında İngilizce, ortak halk dili haline dönüşmüştür. Şivelerin sınırları oldukça geniş ve karmaşıktır. En basit şekliyle eğer iki Ermeni birbirinin konuştuğunu anlamıyorsa bu konuşulan dilin farklı şivelerinin konuşulduğunu ortaya koyar. Bu şiveler nasıl ve ne zaman doğmuştur? Şivelerin doğuşuyla ilgili iki açıklama vardır.

A- 5. yy.da çeşitli şivelerin varlığı anlatılır. Ermenistan'ın tarihi coğrafyasının genişçe, birbirinden uzak yerleşim bölgeleri ve farklı şartlarda farklı dil dağılımı ve etkisiyle aynı dilde çeşitli şive dalları oluştu. Özellikle uzaklık ve iletişimin olmayışı en büyük etken olmuştur. Bu açıklamalarla şivelerin varlığı da anlaşıldı. Bu şivelere biri "Krapar" denilen bugünkü Eski Ermenice'dir. Yazılı ve edebi bir şive olup, kilise ve devlet tarafından kullanılıp geliştirilmiştir. Diğer şiveler varlıklarını yerel şartlarla bugüne kadar sürdürmüşlerdir.

B- Bu görüşte olmayan bazı dilbilimciler, bugün konuşulan şivelerin eski olduğunu, kuruluş dili olan ilk kullanılan "Krapar", Eski Ermeniceden doğduklarını iddia etmekte. Şiveler üzerine pek çok araştırmalar yapılmıştır. Kelimeler, ses yapıları, dilbilgisi kuralları ile ilgili derin araştırmalar gerçekleştirilmiştir.

Bu satırlarımızdaki en büyük kaynak Hıraçya Acaryan olmuştur. En büyük çalışması şiveler üzerinedir. (1911 "Moskova-Yeni Nahçıvan" adlı cildinde Ermeni şive bilimi, şema ve sınıflandırmalar şive bilimi haritasıyla Ermenice şiveler). O, 28 şiveden oluşan bir sözlük de hazırlamıştır. Erivan (Kanaker), Tiflis, Karabağ, Koris, Şamah, Norçuğa, Moks, Diyarbakır, Harput, Hemşin, Zeytun, Hacın, Sivas, Aslanbek, İstanbul, Rodosto, Nor Nahiçevan, Suçava,

Maraş ve Salmast şiveleri...

Genelde dilbilimciler Ermenice şiveleri iki ana bölüme ayırmaktalar. Batı Ermenice ve Doğu Ermenice. Yani Gı (Batı Ermenice) ve Um (Doğu Ermenice) ana dallardır. Acaryan'a göre bir de "El" şivesi vardır. Böylece "Um" dalında 7 şive, "Gı" dalında 24 şive ve "El" dalında 5 şive vardır.

Bazı şiveler de batı veya doğu ana bölümlerine ait değildir. Örneğin; Artvin batıya yakın olmasına rağmen doğu şive grubuna aittir. Ahılkalak ve Gümrü şiveleri batı şive grubuna aittir.

Rus Federasyonu'na ait Kırım, Batum, Ahılkalak, Ahıska, Gümrü ve Yeni Beyazıt'ta batı şiveleri konuşulmaktadır, oysa Türkiye'deki Bayazıt, Burdur, Ödemiş ve İzmir, Doğu Ermenice şivelerine sahiptir.

"Um" dalı şiveleri;

Erivan ve çevresi Kanaker'e kadar, Eçmiyadzin ve Aşarak Tiflis şivesi, önceleri Gürcistan'ın tüm bölgelerine dağılmışken son zamanlarda yalnız Tiflis'te konuşulmakta; yerini Gürcüce, Rusça ve edebi Ermeniceye bırakmaktadır. Karabağ şivesi Ermenicenin en büyük ve geniş kullanım alanına sahiptir. Tebriz'den Hazar denizi sahilinden, İzmir ve Aydın'a kadar konuşulmaktadır. Bu konuda şöyle açıklamalar vardır; çeşitli zamanlarda Karadağ'a yerleşmiş veya Karabağ'dan uzaklaşmış nüfusun şivesidir. Göçler sebebiyle Karabağlılar Sibiryaya, Türkistan, Gence, Bakü, Dilican, Zankezur, İran bölgesi Mujumbur, Karabağ ve Kazak'a kadar dağılmışlar ve şivelerini de beraberinde götürmüşlerdir. Bakü Ermenilerinin bir bölümü Şamah şivesini kullanmışlardır.

İran Ermenileri ve Astrahan şiveleri Eski Nahıçevan'dan doğmuştur. Halk, Astrahan ve Azerbaycan'a kadar yayılmıştır. Bu şive Erivan, Yeni Çuğa, Şiraz, Eski Çuğa, Hindistan ve Cava şivelerine benzer. Akulis Zokereni ise bu açıklamalardan tamamen farklı bir durumdadır.

“Gı” dalı şiveleri;

- 1- Erzurum (Garin) şivesi: Erzurum (Garin), Bayburt (Papert), Kars (Gars), Gümrü (Gumayri), Ahılkalak (Ahalkalak), Ahıska (Ahalsha). Bu şiveler Erivan şivesine çok yakındır.
- 2- Hodorçur, Erzurum ve çevre köyler.
- 3- Muş, Alaşkert, Bitlis (Pağeş), Çabağçur, Sasun, Bulanık, Hınus, Malazgirt.
- 4- Van, Ağpak, Moks ve İran sınırına kadar olan bölge yerel şivelerin konuşulduğu Diadin ve Ozmin bölgelerinde çok sayıda yazılar bulunmaktadır.
- 5- Diyarbakır (Dikranakert), Hazro, Hian, Siverek ve etki altına giren Urfa.
- 6- Harput ve Erzincan, Palu, Çemişkezek, Çarsancak, Kiğı, Dersim ve Kemah.
- 7- Şebin Karahisar şivesi Harput şivesine yakındır. Tekirdağ (Rodosto) bölgesinde çok sayıda Şebin Karahisarlılar olmasıyla aynı şive konuşulmuştur.
- 8- Trabzon şivesi Gümüşhane ve Giresun’da konuşulmuştur. İstanbul şivesine yakındır.
- 9- Hemşin şivesi Trabzon’un güneyinde yaşayan Hemşin Ermenilerine aittir. Zorla İslâmlaştırıldıktan için bu şive ile Ermeniceyi sadece evlerde konuşurlardı. Daha sonra bu şive Karadeniz sahilinde yaşayan Hemşin Ermenileri tarafından serbestçe konuşulur oldu.
- 10- Malatya şivesi Arapkir, Diyarbakır ve (Kilikya) Adana şivelerine yakındır. Bu şivedeki sessiz harfler ses düzenini kaybetmiştir.
- 11 - Adana şiveleri karmaşıktır. Zeytun, Maraş, Hacın, Sis, Antalya, Kilis ve Payas. Bunlardan en zengini Zeytun şivesidir.
- 12- Musa Dağ, Kesap, Yakubiye, Latakya, Gıneyniye Cısır Şuğur bölgelerinde konuşulan Süet şivesi.
- 13- Arapkir şivesi, kolay ve anlaşılırdır. Kayseri, Gürün, Yozgat ve çevresindeki köylerde Türkçe konuşulmaya başlamadan önce konuşulurdu.
- 14- Eğin şivesi, araştırılmıştır. Dilbilgisi ve harflerin ses usullerinde olağan dışı bir hal yoktur. Harput ve Arapkir şivelerine yakındır.
- 15- Sivas şivesi, Harput şivesine yakındır.
- 16- Tokat şivesi araştırmalarına göre, bu şive Amasya, Merzifon ve Samsun’da konuşulmaktadır. Dilbilgisi ile İstanbul şivesine yakındır.

- 17- Amasya şivesi Tokat şivesine yakındır. “Gor” kelimesi çoğu zaman kullanılır. Ordu şivesi yalnızca aradeniz’in Ordu şehri halkı tarafından kullanılır. Malatya ve Diyarbakır şivelerine yakındır. Çok az bilinen ve araştırılan bir şivedir.
- 18- İzmir şivesi; Manisa Kasaba Bayındır’da konuşulur. İstanbul ve Tokat şivelerine benzer.
- 19- İzmit şivesi; İstanbul, Adapazarı, İzmit köyleri dışında Aslan bek, Bardizak, Geyve ve Çinkili’de de konuşulmaktadır.
- 20- İstanbul şivesi; Batı Ermenilerin kültürel ve siyasi açıdan ünlü merkezinin şivesi araştırılmıştır. Acaryan’a göre “Yabancı topraklar üzerinde olmasına rağmen Ermenice ve Ermenistan’ın bazı şivelerine sadık kalınmıştır”
- 21- Tekirdağ şivesi; bu şehir Türkiye’nin Avrupa bölümünün tek şehridir ve henüz Ermenice hakimiyetini yitirmemiştir.
- 22- Kırım veya Nor Nahiçevan şivesi geniş bir edebiyata sahiptir. Nor Nahiçevan Rusça’nın da verdiği cesaretle gelişmiş ve bu bölgeden göç eden Ermeniler tarafından da kullanılmıştır. İstanbul şivesine yakın ancak “Um” dalına aittir.
- 23- Ardiyal şivesi Batı Avrupa’ya dağılmış Ermenilerin şivesidir. Polonya, Romanya, Transilvanya ve Macaristan’da kullanılmaktadır.
- Burada görüldüğü gibi bazı şiveler birbirlerine benzemektedir. Bazı farklılıklarına rağmen benzerlik gösterirler.

“EL” (Yel) dalı Şiveleri;

Beş şiveye sahiptir.

- 1- Marağa: Kuzey İran’ın Azerbaycan bölgesi Marağa kasabasındaki Ermenilerin şivesidir. Marağa Urmiye gölünün batı yakasındadır.
- 2- Havarik şivesi: Gur nehri sol yakasında bulunan altı köyün şivesidir. Başlıca köyü Havarik’in adı altında tanınmıştır. Çuğa ve Karabağ şivelerine benzer.
- 3- Ardvin şivesi: Ardahan’a yakın Artvin Ermenilerinin şivesidir. Tiflis şivesine yakındır.
- 4- Khoy şivesi; Khoy, Salmasar, Urmiya bölgelerinden Nahçıvan ve İzmir’e kadar kullanılır.

Van ve Marağa şiveleri arasındır.

5- Meğri şivesi: Zankezur ve İran sınırında yaşayan halk kullanmaktadır. Hatrut, Şadah, Karabağ ve Karadağ şivelerine yakındır.

Bu bilgiler dilbilimcilerin açıklamaları sonucu ortaya çıkmıştır. Böylece bölgelerin etkileşimleri, yabancı kelimelerin alışverişi de araştırılmış, kullanılış şekilleri ve kaynakları hakkında ilginç bilgiler elde edilmiştir. Burada açıklanması gereken hususlar, birbirinden uzak bölgelerde bu şivelerin kullanılması. Bu durum halkın göçleriyle bağlantılıdır. Batı Ermenicesi şiveleri arasında en eski olanının Hacın şivesi olduğu kabul edilir. Acaryan'a göre ise şivelerin zaman dilimi genelde 12. yy.'dır. Bu dönemden sonra şiveler yeni dal ve bölümler kazanır, özerk bir hal alır.

Süet şivesi en geç şekillenenlerdendir. Şöyle bir sonuca da varılır: 5. yy ve öncesi Ermenistan'da Ermenice konuşulmaktaydı, Krapar olarak. Şiveler arası farklılık o dönemde de günümüzde de çok fazla olmamıştır. Şiveler arası farklılıklar bölgelerde yaşayan halkların etkileşimleri ile doğru orantılıdır. Böylece Kilikya ve batı şivelerinin büyük bir bölümü Türk, Arap, İran etkileridir. Krapar'dan ayrılan sesli harflerin ses düzenlerinin bozulması o şiveleri diğerlerinden uç seviyede farklı göstermiştir.

Kaybolan Şiveler (Lehçeler):

Kayseri, Yozgat, Ankara, Adana, Halep, Kıbrıs, Bulgaristan. Zamanında bu şehirlerin de kendilerine özgü şiveleri olmuştur. Çünkü çok eski Ermeni yerleşim bölgeleri olmuşlardır. Ancak daha sonra Türkçe konuşan ya da Arapça konuşan halklar haline dönüşmüşlerdir. Böylece de şivelerini yitirmişlerdir.

Dilimiz için bu kadar çok şive hiçbir zaman zenginlik olmamıştır. Tam tersi bu sebeple yüzyıllar boyunca halka ait edebi bir dil oluşamamıştır. Bu şivelerin çeşitliliği dolayısıyla onları birbirine yakınlaştırmak mümkün olmamıştır. Bazıları ise Krapar (ilk eski

Ermenice)'ın etkisiyle halk diline dönüşmekle neticelenmiştir.

Kilikya devlet gücüyle bu şivelerin yaklaşımını gerçekleştirmek kolay olacaktı. Ancak yerleşim bölgelerinde devlet otoritesi etkili değildi. Muazzam bir elyazma ve edebi mirasa sahip olan Kilikya tüm bunlara rağmen halkın dilinden yararlanarak gelecekteki Batı Ermenicesinin yapılanmasına sebep oldu.

Kilise olarak kültürümüzü geliştiren ve onu yöneten bu kurum kilisede kullanılan sözcüklerin anlaşılabilirliğini bir türlü gerçekleştiremedi. Böylece Yunancadan alınan "gatoğigos" kelimesi aramızda çeşitli şekiller aldı; "gatuğigos", "gatiğgos", "gatağagos", "gatoğogos", "gathagus", "keatöküst", "keatüğziz", "katağos" gibi...

Yine başka bir "kilise" kelimesi ki gatağigos gibi Yunancadan gelmektedir. 4. yy. da konulan "egeğtsi", "azeğetsi", "eğekttsi", "keğitse", "gğetsi", "krtetsi", "kekhtçtsi", "yeğitsi", "ekhdzi", "yekhtse" ve "yekhdze".

Bir başka çok konuşulan kelime de bugüne kadar mesele halindedir. Kökü ve değişimlerini hatırlayalım, "Darkal" bir hint- Avrupa kelimesi olup arkal, tıkal, tkal, trkal, kğol, ktel hallerinde kullanılmıştır. Bu tümünün kökeni "darkal" kelimesidir.

Bugün her Ermeni tkal veya ktal olarak kullanır. Mesrob Maşdots Ermeni harflerini buldu. Kutsal kitabın Ermeni halkına Ermenice olarak çevrilerek yayılması için, ancak gün geldi Kutsal Incil Ermeniler için Türkçe'ye çevrildi. Bu kadar önemli şivelerin farklılıkları dilbilimciler tarafından görmezlikten gelindi.

İlginçtir, örneğin, Van'dan göç edip Sivas'a gelen Ermeniler (1021). Pasin'den Çarmahal, Eski Çuğa'dan yeni Çuğa'ya (1606). Kemah'tan Tekirdağ'a gibi...

Bu gerçekler tarihi araştırmalar açısından önemlidir. Öyleyse şiveler ve edebi dil şöyle

sınıflandırılır.

- 1- Bazı kelimeler edebi dilde kullanılıp şiveler arasında varlık göstermezler.
- 2- Edebi dil ve şivelerde eşit şekilde kullanılan kelimeler de vardır. Mi, yergu, yerek, yes, tu, na, menk, aryün, alyür, hav gibi...
- 3- Kesap, Ayncar, Yerevan, Karabağ, Nor Çuğa, Gumayri, Ahılkalak bu konunun dışındadır.
- 4- Bugün bu şiveleri konuşanlar Avrupa, Asya, Rus, İngiliz, Fransız Arap kültürleri etkisi altındadır. Amerika'da İngilizce hükmetmektedir. Burada en düşündürücüsü Ermeniceden uzaklaşma dalgasıdır.
- 5- Bu kısa ve öz satırlar, muhteşem anlatım ve açıklamalar dilimizin büyük ustası Hıraçya Acaryan tarafından düzenlenmiştir.

Kaynak:

Hıraçya Acaryan, Ermeni Dili Tarihi

Cilt II Erivan 1901 (Ermenice), Derleyen: Ar- men Donoyan, Marmara Gazetesi

I 3 Ağustos 2007 İstanbul (Ermenice)

YABA Edebiyat sayı: 73-74

Kaynak: mamasyrian.blogspot.de